

AFSKED MED PROLETARIATET?

Roland Roth

ANMELDELSE OG DISKUSSION AF ANDRÉ GORZ'S NYE BOG, SOM UDKOMMER PÅ DANSK TIL EFTERÅRET

»Farvel, gode gamle proletariat« – sådan trængte efterretningerne fra Frankrig sig herover sidste forår. Denne gang ikke som modebidrag fra de »nye filosoffer«, med som budskab fra to betydelige venstre-intellektuelle, som allerede gennem 20 år har bidraget væsentligt til den teoretiske selvforståelse hos den europæiske fagbevægelse, hos venstrefløjnen fra Paris-68 og hos de nye sociale bevægelser. Alain Touraines »Der Nach-Sozialismus« og André Gorz' »Abschied vom Proletariat. Jenseits des Sozialismus« er provokerende essays, der efter deres titler tilsyneladende forskelsløst følger sig ind i den mondæne opbrudsstemning i dele af det vesttyske venstre: afsked med Marx, med marxismen, med arbejderbevægelsen, med socialisme forhåbninger, med »politik«, med vesterlandsk »rationalisme« o.s.v. Deres egentlige sigtepunkt var dog et andet. Begge forfattere forholder sig til venstreunionens fejltrin, til en dybtgående samfundsmæssig krise, der giver højreradikale og totalitære kræfter medvind, og til perspektiverne ved et befriet samfund, dets omrids og forvarslerne herpå. Selvom vi ikke skal glemme den specifikke franske kontekst, bliver der dermed rejst spørgsmål, der er centrale også i vores diskussion.

Dette gælder i særdeleshed for forholdet mellem arbejderbevægelse og nye sociale bevægelser (først og fremmest økologi- og kvindebevægelse). Gorz og Touraine har hverken fremlagt udfoldede analytiske begreber, velunderbyggede analyser eller strategisk-politiske programmer; derimod har de fremlagt udfordrende tankeimpulser og filosofiske udkast. Gorz' arbejde har foreligget oversat siden efteråret 1980 (til tysk o.a.) (Europäische Verlagsanstalt) og har siden været diskuteret heftigt. Da kampskrifter, især når de udspringer af en anden politisk kultur, ofte tages for let (såvel af tilhængere som af modstandere) skal vi i det følgende kritisk gå ind på nogle af temaerne.

»Wer wird denn weinen,
wenn man auseinander geht,
wenn an der nächsten Ecke
schon ein anderer steht«
(gl. tysk chanson)

Den centrale provokation: adieu proletariat

»Forudsigelserne om arbejderbevægelsens undergang eller endda uddøen bliver flere. Det ville være tåbeligt at

ignorere deres argumenter. Det er vel at mærke ikke eksistensen og den relative vigtighed af en organiseret arbejderstand, der bliver benægtet, men meget mere arbejderbevægelsens evne til som autonom kraft at bære dybtgående samfundsmæssige omvæltninger igennem. Sådanne analyser vidner om den forvandlingskrise vi gennemløber, en krise for samfundet, for arbejderbevægelsen og for syndikalismen.« Således indleder Edmond Maire, sekretær for fagforbundet CFDT, en diskussion med Touraine og Gorz, der præciserer, hvad det drejer sig om. (Den interessante kontrovers mellem Gorz og Maire findes i Prokla Hft. 41). Til forskel fra 50erne og 60erne, hvor spørgsmålet, »findes der endnu et proletariat?« blev stillet fra borgerlig side, kredser dagens debat om, hvorvidt proletariatet stadig er, eller overhovedet er den samfundsmæssige kraft, der åbner døren til et befriet samfund. Arbejderbevægelsens magtesløshed overfor de multinationale koncerners politik, de deprimerende erfaringer med den »virkeliggjorte socialisme« og den voksende arbejdsløshed er blot nogle af de faktorer, der har af født tvivl om arbejderbevægelsen som central kraft i samfundsforandringen. Gorz' argumentation bliver dog ikke stående ved oprensningen af aktuelle krisefremtrædelser og politiske tilbageslag, men søger selv sin begrundelse i udviklingen af den kapitalistiske produktionsproces.

Taylorisering og automation har forandret og opsplittet det samfundsmæssige arbejde sådan, at der kun er blevet lidt tilbage af den faglige bevidsthed hos de faglærte. Som vedhæng til maskineriet mister arbejderen interessen for produktet af sit arbejde og »formålet« dermed. Parallelt hertil fuldendes »ødelæggelsen af proletarens autonome færdigheder«: »Den fuldendte proletar arbejder altså

udelukkende for samfundet, han er alene leverandør af abstrakt alment arbejde, følgelig alene forbruger af kommercielle varer og tjenesteydelser.«²⁹ Det historiske tab af individuelle kompetancer og »sociale net« (naboskaber, proletariske miljøer, fællesskaber etc.) lader klassefordringer blive til »konsumfordringer hos en atomiseret, ensliggjort (serialiseret) proletarmasse«, der holder fast ved et klientforhold til de statspartier, der er avanceret af tidligere arbejderpartier. Perspektivet om virksomhedsmæssig arbejderautonomi er dermed også lige så ødelagt som håbet om arbejderselvforvaltning i samfundsmæssig målestok. Derfor må også vore gamle socialisme-forestillinger opgives.

Gorz sætter dermed spørgsmålstegn ved to grundlæggende antagelser i den marxistiske tradition: »1. udviklingen af produktivkræfterne frembringer den materielle basis for socialismen; 2. Udviklingen af produktivkræfterne bringer den samfundsmæssige basis for socialismen frem, d.v.s. en arbejderklasse, der er i stand til kollektivt at tilegne sig og forvalte den samlede produktivkraft, hvis udvikling den skylder sin tilblivelse.«⁹ Tilegnelsen muligheden er nemlig bragt i fare ved, at arbejderaktiviteten ikke længere indebærer nogen magt. »Arbejde er ikke længere mere en aktivitet, der alene tilhører arbejderen. På fabrikken eller i servicesektoren er der overvejende tale om en passiv forprogrammeret aktivitet, en for apparatet (systemet) tjenlig og tjenende aktivitet, der udelukker ethvert personligt initiativ.«⁶²

Her mødes to forskellige kritikstrenge. For det første den kritik af den kapitalistiske produktivkraftudvikling, af det kapitalistiske »fremskridts« destruktivitet, som fremfor andre er fremført af økologibevægelsen, og som vedvarende har sat spørgsmålstegn ved det traditionelle billede af »overtagelsen« af det

kapitalistiske maskineri gennem en vel gennemført proletarisk revolution.

For det andet trænger Gorz ind til marven i den marxske revolutionsteori. »Det er lykkedes for kapitalen udover alle forventninger, at bryde arbejdernes indflydelse på produktionen.«²² »Arbejderne overværer arbejdet, der udfører sig, han udfører det ikke mere.«³⁰ Gorz bliver ikke træt af at tegne et billede af en fremmedgjort arbejderklasse, totalt underordnet det kapitalistiske maskineri, der lader håbet om arbejdernes kollektive tilegnelse af produktionen blegne til en myte. Hvis »arbejdskraften politiske økonomi« ikke bød på holdpunkter for en aktiv modstand mod kapitallogikken, kunne den marxske revolutionsteori pakke sammen. Den af Gorz spiddede tankefigur om en negativ dialektik – at den fremadskridende adskillelse af arbejderne fra hans produktionsmiddel nødvendigvis fører til et vendepunkt, til proletariatets kollektive tilegnelse – ville endegyldigt være blameret.

Mod Gorz' argumentation kan der gøres indvendinger gældende på mindst tre områder. Den første angår polemikken mod den marxske teori, den anden forholder sig til det empiriske billede af arbejderklassen idag, sådan som Gorz lægger det frem for os, den tredje til det nye revolutionære subjekt: ikke-klassen af ikke-arbejdere.

Proletariatet som historisk proces

Netop fordi det igen er blevet så moderne at kritisere og ikke at læse Marx, skal Gorz' kritik af den marxske revolutionsteori ikke forblive uberørt, for hvem lægger mærke til bemærkningen på side 15, hvor Gorz præciserer, at hans kritik mindre forholder sig til

Marx selv end til 68'-generationens reception. Den flotte bemærkning, »den marxske teori om proletariatet hviler hverken på empiriske undersøgelser af klasse modsætninger eller på en kamperfaring om den proletariske radikalitet«¹¹ som Gorz indleder sit opgør med, er lige så forfælgelig som falsk.

Rigtigt er det, at »Marx ikke har udviklet en arbejdskraftens politiske økonomi, hvis organiserede centrum er revolutionsteorien, på samme formelle niveau som kritikken af kapitalens politiske økonomi« (Negt). Men ikke mindst mængden af de »politiske skrifter«, der beskæftiger sig med det internationale proletariatets dagskampe på hans tid, gør tydeligt, at Marx havde mere at byde på end heglianiserende abstraktioner. Hal Draper har senest gjort sig den anstrengelse tematisk at oparbejde de spredte tekster i to tykmavede bind (Karl Marx's Theory of Revolution). Det er påfaldende dér, at en idealisering af det konkrete proletariat lå fjernt for Marx. »Borgerliggørelse«, »politisk og social modenhed« og »fraktionering« ville vel for os i dag ikke længere fremstå som ubetinget brugbare begreber i analysen af klassekampe. Også hans behandling af de politiske formidlingsformer – parti og fagforeninger – kan i dag synes at være lidet orienterende. Imod strukturelle argumenter, som Gorz udvikler den, kan der dog erindres om den omstændighed, som Marx aldrig blev træt af at betone: klassekampens centrale betydning for proletariatets læ-reproces. »I den revolutionære aktivitet falder forandringen af selvet sammen med forandringen af omstændighederne.« (Marx) Ikke kun den proletariske revolution, men proletariatet selv er en historisk proces. Det er her ikke et spørgsmål om æresoprejsning for Marx, eller om hvor korrekte hans empiriske analyser var, og hvorvidt de kunne be-

grunde revolutionære forhåbninger. Indvendingerne retter sig langt mere mod den tese, der lanceres med en afsværgende gestus: »Proletariatets filosofi er religiøs«. ¹⁶

Det af Gorz iscenesatte »ragnarok« har selv højest irreale træk. Af det empiriske proletariat bliver kun en afguds hæslige vrængbillede tilbage. Proletaren fremstår som »kapitalens kopi«, som afmægtig, perspektivløs, eksproprieret og fremmedgjort. »Arbejdet befinder sig udenfor arbejderne, det har tingsliggjort sig, er blevet til en uorganisk proces.« ³⁰ Den fuldendte proletar er ligegyldig overfor resultatet af og formålet med »sit« arbejde. Alt bliver som for Kong Midas til lønarbejde under hans hånd. »I stedet for at afskaffe lønarbejdet fordrer proletariatet afskaffelse af alt arbejde, der ikke betales med løn.« ³² Moderfaringer er udelukkede: »På intet område, på intet tidspunkt gør en arbejder eller en arbejdergruppe praktiske erfaringer med gensidigt bytte eller samarbejde med henblik på et resultat nyttigt for alle.« ³³ »Selv »arbejdet« er blevet til en tingsliggjort aktivitet, der træder op overfor »arbejderen« og underkaster ham under sig. Med tabet af chancen for i det mindste at kunne genfinde sig i sporene af arbejdet, forsvinder (også) følelsen af, at høre til en klasse.« ⁶² Disse betragtninger ser ud som karikeringer af absolut eksisterende tendenser – alle modsigelser og modtendenser er ladet ude af betragtning, som var kapitalen nået til løsning af et dilemma, som Marx godt nok fastholdt som uløseligt (og som fixpunkt for revolutionære forhåbninger): at kapitalen må lade sig »forurene« med mennesker.

Gorz efterviser ikke disse overeksponeringer empirisk. De lader sig heller ikke retfærdiggøre som trendantagelser for firserne, da der ligger en systematisk fejl til grund for dem. Gorz indleder sin

kritik af den proletariske myte med en funktionalitetsbetragtning, der naturligt fører til éndimensionalitet. »Kapitalismen har ladet en arbejderklasse mere alment: (de lønafhængige) opstå, hvis interesser, evner og kvalifikationer er en funktion af produktivkræfterne, der på sin side fungerer funktionelt alene i forhold til den kapitalistiske rationalitet.« ¹⁰ Hos Gorz kommer »arbejdskraftens politiske økonomi« kun til orde i historiske tilbageblik (faglærtes virksomhedsmæssige magtstilling, solidariske relationer i det proletariske miljø, arbejderkultur) og bliver dermed til elementer i »den fuldendte proletars« forhistorie, som der nu kan ses bort fra. Klassekampe og proletariatets historiske læreprocesser synes at have fundet sit historiske slutpunkt. Af negativbilledet af en myte kan der kun opstå en ny.

Det nye historiske subjekt: Ikke-klassen af ikke- arbejdere

Gorz trækker radikale konsekvenser af sin kritik af de forgæves forhåbninger til det revolutionære proletariat. Også hvis arbejderaktiviteten ikke mere indebærer magt, og den traditionelle arbejderklasse kun er et privilegeret mindretal, ⁶⁴ er den samfundsmæssige negativitet ikke forsvundet, men har »udelukkende forskudt og radiakliseret« ⁶³ sig. Efter afslutningen af arbejdermagt – som magt gennem og over arbejdet – kan intet andet længere »komme i betragtning end befrielsen fra arbejdet, idet man samtidig afviser dets natur, indhold, nødvendighed og modalitet (eksistensform)«. ⁶²

Kapitalismens krise (med voksende arbejdsløshed, automation og rationalisering) lader en ikke-klasse af ikke-arbejdere opstå, »der i det nuværende

samfunds skød forkynder et ikke-samfund, hvor klasserne såvel som arbejdet og herredømmet vil være afskaffet.«⁶² Som affaldsprodukt af det gamle samfund, der beroede på arbejde, opstår et »efterindustrielt neoproletariat«, hvortil allerede i dag bør regnes flertallet af befolkningen. »Ikke-klassen af ikke-arbejdere omfatter alle de, der er udstødt af produktionen gennem processer af tilintetgørelse af arbejdet, eller de, der gennem industrialiseringen af den intellektuelle aktivitet (automation og informatik) underbeskæftiges i forhold til deres evner. Den omfatter samtlige overtallige i den samfundsmæssige produktion: aktuelt og potentielt, permanent og midlertidigt, totalt og partielt arbejdsløse.«⁶³ I et interview tæller Gorz endog de med, »der ikke mere identificerer sig med deres betalte arbejde, og som ikke fordrer et »bedre« arbejde, men et liv, hvor de selvbestemte aktiviteter ekskluderer det fremmedbestemte arbejde, hvor godt dette end måtte være betalt.« (Le Monde 12.10.80).

Også selvom det er berettiget at betvivle, at dette neoproletariat allerede omfatter flertallet af befolkningen, er der ingen tvivl om, at der eksisterer en sektor af lejlighedsarbejdere, deltidsbeskæftigede, alternativprojekter, socialhjælpsmodtagere osv., der tendentielt udvider sig – perifer hhv. spaltet arbejdsmarked, skyggeøkonomi og dual økonomi er nogle af begreberne i denne diskussion.

Indenfor den sammenhæng, som den éndimensionale arbejderklasse – der tilmed er viet undergangen («vi står midt i en proces, hvor arbejdet afskaffes» – tages zeitung-interview fra 16.12.80) – eksisterer i, knytter Gorz særdeles høje politiske forventninger til det brogede, løst sammensatte neoproletariat af »arbejdsmarkedets ofre«, folk, der bevidst står af, freaks, selvbevidste husfædre,

husmødre og mødre. »Til forskel fra den traditionelle arbejderklasse er ikke, – klassen befriet subjektivitet.«⁶⁷ Proletariatets identitet retter sig imod et produktivistisk-industrielt samfunds ødelæggende fremtid. Det er bærer af et kulturrevolutionært gennembrud, en »frihedens skabelsesakt«, der gennem sætter den »individuelle suverænitet primat«. ⁶⁹ Målet er »generindringen af den enkeltes magt over eget liv, når det bliver trykket ud af den produktivistisk-kommercielle rationalitet«. ⁶⁹ Dermed personificerer neoproletariatet »samtidig livet hinsides produktivismen, afvisningen af akkumulationsetikken og opløsningen af alle klasser«. ⁶⁸

Dette kulturrevolutionære budskab fra ikke-klassen af ikke-arbejdere drejer det sig – ret beset – om en sammenfatning af progressive elementer i den økologiske og feministiske kritik. At stilisere den til nødvendig fællesnævner for den nye ikkeklasse, generelt at tillægge den »befriet subjektivitet« hører til i området for intellektuelle ønskeprojektioner. Gorz skelner ikke klart nok imellem, om det med hans bestemmelser drejer sig om forsøget på empirisk at opspore den »indre sammenhæng« i dette neoproletariat, eller om forsøget på at tydeliggøre en »politisk« programmatik og de perspektiver, der muligvis (gemmer sig) heri.

Hvad enten det er påtrængende virkelighed eller forhåbningsfuldt program, så gør sort/hvid-billedet af proletariatet og dets modstykke opmærksom på en – også politisk betydningsfuld – analytisk svaghed, der allerede blev peget på i forbindelse med Gorz' »homo proletarius«.

I og med at Gorz kritiserer en myte med en modmyte, fraskriver han sig muligheden for at tydeliggøre eksisterende og politisk mulige formidlingsplaner. Ganske vist har kulturrevolutionære

overvejelser siden studenterbevægelsen («emanciperung af subjektiviteten» – Marcuse, »overskydende bevidsthed« – Bahro, og sidst også Gorz' »den individuelle suverænitets primat«) oftest deres referancepunkt i revolter, modkulturer og protestbevægelser, men deres totalsamfundsmæssige dimension vinder de dog først med tilbagevirkende forandring på det samfundsmæssige arbejdes område. Dette ikke blot i betydningen af den ambivalente stigning i den samfundsmæssige rigdom (armod gennem/trods varerigelighed) og i arbejdets produktivitet (også som frisættelse og udtømmning af konkret aktivitet), ved hvis modsigelsesfuldhed nye politiske konflikter antændes. Men også den levende arbejdskraft træder i modsætning til kapitalens logik, erfarer den kapitalistiske form som en hindring for sin egen produktivitet. Skal Gorz' neoproletariat ikke i væsentlig grad rimeligere analyseres som udtryksform for og del af den samfundsmæssige totalarbejder, som resultat af en historisk udviklingsproces, hvori proletariatet selv udfolder negatoriske potenser? Er der i arbejderklassens kampe i de sidste ti år ikke også kommet tydelige momenter af den kulturrevolutionære ånd til syne (arbejdstidsforkortelser, konflikter om arbejdsprocessen, om arbejdstempo, produkter og deres samfundsmæssige nyttesml. hertil rundbordssamtalen »Die Arbeiter sind nicht bereit, sich einem wahnwitzigen Arbeitstempo zu unterwerfen, um Autos zu produzieren, die von vornherein reif für den Müll sind!« i Prokla, Hft. 39, 1980)?

Men denne ændring i perspektivet tillader netop ingen »afsked med proletariatet«, for den samfundsmæssige resonans for neoproletariatets kulturrevolutionære idealer afhænger afgørende af deres virkning på arbejderklassen. Det interview med en CFDT-funktionær, der

er optrykt i en tilføjelse til bogen, gør for øvrigt tydeligt, at de kulturrevolutionære impulser ikke kun virker ind på dele af arbejderklassen, men også kan være opstået og formuleret der. (s. 150-154)

Den produktive forargelse?

Også selvom dette måtte lyde »ortodokst«: »Den med kapitalismen samtidige arbejderklasse er den eneste klasse, der materielt og indholdsmæssigt kan fuldende den revolutionære proces, men *usamtidighed* bestemmer væsentlig såvel det revolutionære udgangspunkt som den revolutionære omvæltnings heldige udfald.« (Oskar Negt) At Gorz' forestilling – uagtet dens provokerende afstandtagen fra ophobede traditioner i den franske arbejderbevægelse – peger i en lignende retning og dermed byder på produktiv forargelse for vores egne debatter, skal afslutningsvist tydeliggøres i nogle temaer.

Kortere arbejdstid, varige og solide konsumgoder, mere eget arbejde udenfor fabrikken – sådanne forestillinger har længe været gangbare på venstrefløjen; det samme gælder kritik af konsumerisme, af ekspropriering via eksperter, af meningsløst hhv. meningsudtømt arbejde og af tilsvarende arbejdsskabende foranstaltninger. Gorz har selv bidraget meget hertil med sine velunderbyggede artikelsamlinger »Ökologie und Politik« og »Ökologie und Freiheit«. Den økologiske kritiks politiske konsekvenser er imidlertid heftigt omstridte. Mod hvad skal nytænkningen og nyorienteringen rette sig? Mod den nye livsstil, som frem for alt bliver anbefalet os af de religiøse retninger? Mod at gå ind og ud af alternativbevægelsen? Engagement i en bredere økologisk bevægelse, hvis projekter i mellemtiden delvist er blevet til koncerners »produktinnovationer«

(bløde teknologier og alternative energiformer)?

Gorz lader ingen tvivl tilbage om, at »mindre arbejde og et bedre liv« i dag står på dagsordenen netop på grund af den eksisterende samfundsmæssige rigdom, men at denne fordring modsiger kapitalens logik fundamentalt. Denne reorientering »ville nemlig have til følge, at der blev investeret, ikke for at sælge mere, men for at konsumere, altså sælge mindre; i stedet for at forøge den store vareproduktion ville den formindske den; kapital ville erstattes af menneskeligt arbejde, bytteværdi af brugsværdi. Stadig større områder ville blive unddraget den kapitalistiske akkumulations logik. Derfor afhænger den frie tids samfund væsentligt af et antikapitalistisk, et »venstre« program – også selvom en del af det klassiske venstre stadig ikke vil være ved dette.«¹³⁵

Billedet af det dualistiske fremtids-samfund, som Gorz udpensler det, byder på nogle holdepunkter for et sådant »program« der går på tværs af den standende diskussion i det grønbrogede spektrum. Den moderne version af den marxsske kommunisme-vision knytter an til den gamle skelen mellem »friheden rige« og »nødvendighedens rige«, som skulle eksistere side om side. I modsætning til et socialismebillede, der går ud fra en total samfundsmæssiggørelse af alle livsområder, fordrer Gorz en sfære af autonome, selvbestemte aktiviteter. En tilbageførsel af den samlede samfundsmæssige produktion til landsbyautonomi og håndværk anser han dog hverken for ønskværdig eller mulig. Mod videregående decentraliseringsbegreber og for nødvendigheden af samfundsmæssiggjort industriel produktion taler primært tre forhold:

– arbejdsdeling og samfundsmæssiggjort viden er forudsætningen for teknologier af høj værdi,

– maskinelle og omkostningsbillige masseproduktioner overstiger kommunale muligheder,

– en reducere af arbejdstiden i den ikke-autonome sektor er kun mulig, hvis alle også arbejder der.

»Udvidelsen af den autonome sfære har således en afhængig (heteronom) industrialiseret produktion til forudsætning, ganske vist begrænset til socialt nødvendige goder, der ikke ville kunne frembringes med samme effektivitet af den autonome sektor.«⁹² De to områder skal ikke være adskilt (alternativscene-industriarbejde).

»Hvert af områderne virker tilbage på det andet.«⁹³ Gensidig nytte (impulser mod hierarkisk arbejdsdeling og overflødig produktion fra den autonome sektor, ansporing imod selvtiltrækkelighed og social forarmelse, men også for videre udvikling af de autonome aktiviteter fra den industrielle sektor) er også bundet til, at hver enkelt har andel i begge sfærer.

Allerede disse konturer af et muligt dualt samfund gør det tydeligt, hvor meget dets realisering er afhængig af den »gamle« arbejderklasses deltagelse og hverken kan tænkes uden eller imod den. Men Gorz' kommunistiske samfund har endnu mere vidtgående overraskelser parat. Efter bevarelsen af den industrielle sektor, vil han heller ikke afskaffe staten. Hvordan skulle så den heteronome sfæres funktionering, ja overhovedet adskillelsen mellem den heteronome og den autonome sfære kunne sikres? For Gorz er statens samfundsopretholdende funktioner (politi, ret og penge) historiske resultater. Prisen for at lade dem falde ville være klosteragtige fællesskaber med inderliggjort vold.

Udvidelsen af den autonome sfære er dog en central forudsætning for overvindelse af den nuværende statslige molok. »Indførelsen og gennemførelsen af nye

sociale samkvemsformer, nye produktions-, associations-, arbejds- og konsumtionstyper er grundforudsætningen for enhver virkelig politisk forandring.«¹⁰⁵ Her får de nye sociale bevægelser og sociale eksperimenter afgørende betydning. »Kun bevægelsen selv kan gennem sin praksis frembringe og udvide de autonome sfærer, hvori der opstår nye friheder og friheden genopstår.«¹⁰⁶ Det duale samfund betyder derfor heller ikke enden på politik. Politikken bliver det ufravigelige sted for formidling mellem autonom sfære, bevægelser og stat, »mellem autonome krav og tekniske imperativer«, »Mellem subjektivitet og objektiv tvang«¹⁰⁶ »mellem moralske krav og ydre nødvendighed.«¹⁰⁸

Samfundsmæssige utopier – som Gorz' duale samfund – er ikke nostalgiske trøstepremier i dårlige tider, men skal tilbyde orientering for den politiske hverdagspraksis. Vi har brug for dem, for lige som målet skal være os for øje under vejs og være synlige for os, sådan åbner forestillingerne om målene også veje for os. Og om hvordan Gorz' bidrag duer til det må være emnet for videre diskussion. Her drejede det sig først og fremmest om, at ryste en del af det ideologiske grus ud, der havde sat sig fast ved denne »afsked med proletariatet«.

Oversat af Arne Kurdahl fra links nr. 13, januar 1981

ABONNEMENT PROKLA

Prokla 1980 indeholder følgende numre.

Prokla 38

Neustrukturierung bürgerlicher Herrschaft

Prokla 39

Ökologie, Technologie und Weltmarkt

Prokla 40

»Modell Deutschland«

Prokla 41

Blaupause für den sozialen Frieden

Prokla 1981 indeholder foreløbig:

Prokla 42

Internationale (Unter-)Ordnungspolitik

Prokla 43

Probleme mit dem Klassenkampf

Abonnement på Prokla 1980 og 1981 koster hver 112,- kr.

Løssalgsprisen er 35,- kr.

Tegn abonnement ved at indsætte beløbet på Kurasjes girokonto: 7 16 60 44, Kurasje Krystalgade 16, 1172 K.